

УДК 327.82 [477:(4-11)]

Брусиловська О. І.

д. політ. н., проф., кафедра міжнародних відносин
ОНУ імені І. І. Мечникова, к. 32, Французький бул., 24/26,
м. Одеса-58, 65058, Україна. Тел.: (380482) 633259
E-mail: brusylovska@gmail.com
ORCID orcid.org/0000-0003-0519-4206

**КОНЦЕПТ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Стаття має на меті виявлення особливостей концептуальних засад зовнішньополітичної політики України крізь призму концепту національних інтересів. Національні інтереси виражають загальні потреби держави, що впливають з її соціально-політичної природи, а також її місця і ролі в системі міжнародних відносин. На прикладі України досліджується взаємозв'язок внутрішньої та зовнішньої політики, моделювання системи захисту національних інтересів.

Ключові слова: національні інтереси, зовнішня політика, Україна.

Постановка проблеми. Актуальність даної тематики обумовлена необхідністю пошуку раціонального шляху досягнення зовнішньополітичних цілей. Протягом всього періоду незалежності зовнішня політика України дрейфує у відносно автономному режимі. Існує декілька протиріч, котрі необхідно вирішувати відповідно до національних інтересів, які базуються на національній ідеї.

Аналіз досліджень. Стаття базується як на класичних роботах мислителів Нового та Новітнього часу, у тому числі родоначальника теорії політичного реалізму Ганса Моргентау, так й на основних документах, що визначають еволюцію зовнішньої політики сучасної України.

Метою роботи є виявлення особливостей концептуальних засад зовнішньополітичної політики України крізь призму концепту національних інтересів. До завдань входить аналіз зовнішньої політики України, висвітлення позицій експертів в зазначеній сфері, а також розгляд чинного законодавства України з точки зору його відповідності національним інтересам держави.

Починати розглядати концепт національних інтересів варто з визначення поняття нації. Нація — це історично сформована частина людства, об'єднана стійкою спільністю мови, території, економічного життя і культури. Але в такому, більш сучасному поясненні нація почала своє існування відносно нещодавно — в XVII–XVIII ст. Якщо в часи Середньовіччя і початку Нового часу люди підкорялися тільки своєму місту, феодалу, регіону, то тепер у центрі постала ідея того, що всі громадяни мають бути вірними нації та державним інститутам.

Вже про XVII ст. можна говорити як про час, коли з'явився принцип *raison d'État* («вищі інтереси держави» — французькою). Адже саме тоді ін-

тереси певної династії, бажання государя втрачають свою «ефективність», і на зміну їм приходять загальні, хоч і абстрактні, прагнення всього народу. Принцип *raison d'État* припускав, що добробут держави виправдовує застосування будь-яких засобів для забезпечення національних інтересів. Основоположником даного принципу часто називають Армана Жана дю Плессі, герцога де Ришельє — кардинала Франції, що був також державним секретарем з 1616 по 1617 р. й головним міністром короля з 1624 р. до своєї смерті (1642 р.). Він підпорядкував релігію і мораль вищим інтересам держави, але насправді Ришельє не винайшов концепцію *raison d'État*, а тільки підвів під неї теоретичну базу й дав системне практичне втілення. Сам він сказав про неї так: «...У деяких ситуаціях, коли мова йде про спасіння держави, вимагається така мужність, яка іноді виходить за рамки звичних правил розсудливості» [1]. У Ришельє концепція *raison d'État* не містить органічних елементів самообмеження, самоконтролю. Адже невідомо, як далеко варто йти, щоб вважати інтереси держави забезпеченими в достатній мірі або скільки потрібно воєн, щоб досягти безпеки. Так, принцип *raison d'État* вже на самому початку містить саморуйнівний елемент надмірного прояву сили.

Англійський філософ Томас Гоббс став уособленням свого часу, коли панували насильство, невпевненість і страх. Гоббс і його учні підтримували ту думку, що світ складається з самовпевнених егоїстів, які постійно перебувають у пошуках задоволення хвилинних бажань. І оскільки вони всі наділені певними мотивами, то вони прагнуть володіти ресурсами для забезпечення їх реалізації. Тому індивід володіє правом діяти в своїх інтересах, так суспільство отримує більше переваг. Пізніше у багатьох роботах філософів простежуються схожі ідеї.

На нашу думку, особливої уваги вимагають спірні моменти теоретичної частини концепту національних інтересів: 1) що таке в принципі є національний інтерес у зовнішній політиці держави; 2) які фактори на нього впливають і на основі чого країна може формувати свої інтереси; 3) хто визначає їх офіційно; 4) як відповідають засоби при здійсненні подібної політики прикінцевій меті. Отже, будь-який аналіз діяльності держави в міжнародних відносинах повинен починатися з визначення її інтересів. Адже саме інтерес спонукає державу виступати на міжнародній арені, звідси впливає, що її дії можна вивчати через призму специфіки тих чи інших цілей, якими вона керується.

Національні інтереси виражають загальні та особливі потреби держави, що впливають з її соціально-політичної природи, а також місця і ролі в системі міжнародних відносин. Іншими словами, це те, чого хоче нація, те, що є для неї необхідним. І хоча кожна держава по-різному визначає свої потреби, в той же час існують і спільні вимоги. У ХХ ст. Джордж Осгуд на передній план висував «національне виживання» і «самозбереження», які визначалися в термінах територіальної цілісності, політичної незалежності та в підтримці існуючого режиму. Прихильник ідей дарвінізму, прусський зоолог Ернест Геккель застосовував подібну тактику до міжнародних відносин: тільки найбільш пристосовані нації виживуть, інші

будуть завойовані. Дії між країнами не можна оцінювати з точки зору законності або моральних принципів; кожна держава повинна слідувати тільки власним інтересам. У того, хто керується національними інтересами, можуть постійно змінюватися і «ймовірні» союзники, і «потенційні» супротивники. Однак при всьому цьому зберігаються дві універсальні цілі: процвітання громадян і посилення могутності держави.

На прикладі зовнішньої політики такий підхід яскраво продемонстрував родоначальник теорії політичного реалізму Ганс Моргентау. Він писав: «Цілі зовнішньої політики повинні визначатися в контексті національного інтересу і підтримуватися певною силою. При цьому зміст інтересу визначається самою державою і не передбачає яких-небудь інших обмежень, окрім як самої сили» [2]. Варто також відзначити, що, крім фундаментальних цінностей, є стратегічні і тактичні інтереси. Вони динамічні та мінливі; їх реалізація покликана, наприклад, розширити територію і т. д.

При постановці національних інтересів країна повинна на щось спиратися і чимось обмежуватися, мати здорові амбіції і прагнення. Як відзначав Моргентау, інтерес у політичних діях визначається даним часовим проміжком, залежить і від культурного контексту. Але чільну роль тут відіграє міць країни, яка визначається деякими чинниками, що, в кінцевому рахунку, і дозволяє формувати інтереси: 1) геополітичне положення держави; 2) природні ресурси, запаси і сировина, які значно впливають на силу нації; 3) людські ресурси, які виражені в кількісному і якісному компонентах (до останнього відносять національний характер, якість уряду); 4) моральні якості нації.

Потрібно точно встановити, хто ж все-таки вирішує, що буде для нації краще. Як зазначав Гоббс, правителі і є сама держава, їхні інтереси є державними, їх бажання стають державними. Прагнення, що запропоновані вищими посадовими особами держави, стають ідеологією й далі застосовуються «в ім'я і благо» нації, стають тим «добром», до якого всі громадяни повинні прагнути. Наскільки ці уявлення відповідають об'єктивним потребам нації, залежить від характеру суспільства і держави, від співвідношення внутрішньополітичних сил в країні.

Щодо прикладу України, то насамперед зазначимо, що законодавство України не включає окремого документу про національні інтереси, відповідно подальша трактовка цього терміну непередбачена. Але на практиці поняття національних інтересів України еволюціонувало, що доводить аналіз основних документів, прийнятих в Україні з 1990 р.

У Декларації про державний суверенітет України (1990) було записано, що Україна як суб'єкт міжнародного права здійснює безпосередні відносини з іншими державами у обсязі, який є необхідним для ефективного забезпечення національних інтересів республіки в політичній, економічній, інформаційній та інших сферах. Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами державного права. Україна урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках та дотримується трьох

без'ядерних принципів: не використовувати, не виробляти та не купувати ядерної зброї [3]. Отже, спочатку позаблоковість розглядалася як основа національної безпеки нашої країни.

Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» (1993) першочерговими завданнями зовнішньої політики України проголосила: 1) утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави; 2) утворення власного дипломатичного корпусу та мережі посольств; 3) налагодження дипломатичних відносин із тими державами, які визнали Україну; 4) забезпечення стабільності міжнародного становища України; 5) побудова зовнішньої політики на основі багатьох угод із різними країнами; 6) входження господарства України до світової економічної системи; 7) захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб за кордоном [4]. У цьому документі увага вже акцентується на необхідності демократичного транзиту як умови незалежності країни, але й на збереженні однаково дружніх стосунків як із Заходом, так і з Росією. Отже, документ у собі містить протиріччя, яке загальмувало реалізацію основних цілей зовнішньої політики. Так само в статті 18 Конституції України (1996) було зазначено лише наступне: «Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного й взаємовигідного співробітництва зі членами міжнародного співтовариства за загально визначеними принципами й нормами міжнародного права» [5]. Цікаво, однак, що у ч. 3 ст. 34 Конституції передбачено обмеження свободи інформації в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам; для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Закон України «Про основи національної безпеки України» від 16 січня 1997 р. уперше в законодавчій практиці України дав визначення понять «національна безпека» та «національні інтереси», а також окреслив основні сфери, завдання, напрями та механізми їх захисту. Національні інтереси — це визначальні потреби держави України, які співвідносяться з її базовими цінностями і виражаються у затвердженому Верховною Радою комплексі цілей. Національна безпека — це рівень захищеності життєво-важливих інтересів, прав і свобод особи, життєво-важливих інтересів суспільства, держави та її довілля від зовнішніх та внутрішніх загроз [6].

Закон «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010) наголосив, що зовнішня політика України ґрунтується на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; пошана до територіальної цілісності іноземних держав і непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних суперечок мирними засобами; невтручання у внутрішні справи держав; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів озброєної агресії проти України, будь-яких інших озброєних посягань на її територіальну ціліс-

ність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом і піратством [7].

Й нарешті у законі «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» (ст. 13) надано нове визначення інформаційної безпеки: інформаційна безпека є станом захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігаються нанесення шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [8]. Отже, Закон нарешті заклав одну з головних «проріх» в сфері захисту національних інтересів України.

Висновки. На сучасному етапі національні інтереси України сконцентровані на необхідності демократичної трансформації суспільних стосунків. Держава покликана здолати кризу, забезпечити підтримку соціально-культурного і духовного відродження українського суспільства, забезпечити ефективне функціонування політичної системи в умовах стабільності й соціальної згоди. Питанням залишається, чи можливо досягнення цієї мети у несприятливих міжнародних умовах. Засади зовнішньої політики України на даний час вже здебільшого визначені, але залишається поле для законодавчої праці. Яскравим підтвердженням є відсутність закону про національні інтереси, або дуже часта згадка про залежність формування закордонної політики України від інших акторів. Чинне законодавство України передбачає основні зовнішньополітичні напрямки, частково нормативна база стосується національних інтересів, але досить немає сталої стратегії євроатлантичної інтеграції.

Список використаних джерел

1. Maximes d'état, ou Testament politique d'Armand du Plessis, Cardinal Duc de Richelieu. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://scans.library.utoronto.ca/pdf/1/38/maximesdstatout01richuoft/maximesdstatout01richuoft.pdf>
2. Morgenthau H. The Purpose of American Politics [Електронний ресурс] // Hans J. Morgenthau. — New York: Knopf, 1960. — 368 p. — Режим доступу: https://archive.org/stream/purposeofamerica010600mbp/purposeofamerica010600mbp_djvu.txt
3. Декларація про державний суверенітет України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). — 1990. — № 31. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
4. Про Основні напрями зовнішньої політики України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1993. — № 37. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
5. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1996. — № 30. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. Про основи національної безпеки України (№ 964-IV) від 19 червня 2003 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.mfa.gov.ua/
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2010. — № 40. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
8. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2007. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

References

1. «Maximes d'état, ou Testament politique d'Armand du Plessis, Cardinal Duc de Richelieu» <http://scans.library.utoronto.ca/pdf/1/38/maximesdttatout01richuoft/maximesdttatout-01richuoft.pdf>
2. Morgenthau, Hans. The Purpose of American Politics. New York: Knopf, 1960 https://archive.org/stream/purposeofamerica010600mbp/purposeofamerica010600mbp_djvu.txt
3. «Deklaratsiya pro derzhavnyy suverenitet Ukrainy» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR (VVR), 1990, N 31 <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
4. «Pro osnovni napryamy zovnishn'oyi polityky Ukrainy» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 1993, N 37 <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
5. «Konstytutsiya Ukrainy» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 1996, # 30 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
6. «Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrainy» (#964-IV) vid 19 chervnya 2003 roku www.mfa.gov.ua/
7. «Pro zasady vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi polityky» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 2010, # 40 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
8. «Pro osnovni zasady rozvy'tku informacijnogo suspil'stva v Ukraini na 2007–2015 roky» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 2007 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/537-16>

Стаття надійшла до друку 12.12.2016

Брусиловская О. И.

кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Аннотация

Статья имеет целью выявление особенностей концептуальных принципов внешней политики Украины сквозь призму концепта национальных интересов. Национальные интересы выражают общие нужды государства, которые вытекают из его социально-политической природы, а также его места и роли в системе международных отношений. На примере Украины исследуется взаимосвязь внутренней и внешней политики, моделирование системы защиты национальных интересов.

Ключевые слова: национальные интересы, внешняя политика, Украина.

Brusylovska O. I.

Department of International Relations, Odessa National University,
k.32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

THE CONCEPT OF NATIONAL INTERESTS AND FOREIGN POLITICS OF CONTAMPORARY UKRAINE

Summary

The article is devoted to the problem of peculiarities of conceptual principles of foreign politics of Ukraine through the prism of the concept of national interests. National interests are expressed by general necessities of the state which swim out from its socio-political nature, and also its place and role in the system of international relations. On the example of Ukraine the intercommunication of domestic and external politics and the design of the system of defence are probed. On the modern stage Ukrainian national interests are concentrated on the necessity of democratic transformation of public relations. The state is called to overcome a crisis, to provide support of socio-cultural and spiritual revival of Ukrainian society, and to provide effective functioning of political system in conditions of stability and social consent. It remains a question: is it possible the achievement of this aim in unfavourable international terms? Principles of Ukrainian foreign policy on this time are mostly certain, but there is the field for legislative work. Bright confirmation until today is the absence of the law on national interests, ore, for ex., very frequent mention about the dependence of forming of Ukrainian foreign politics on other international actors. The current legislation of Ukraine envisages basic foreign-policy directions, normative base partly touches national interests, but there is no permanent strategy of the Euro-Atlantic integration.

Key words: national interests, foreign politics, Ukraine.